

РУШНИК ЯК СИМВОЛ У КОГНІТИВНІЙ МОДЕЛІ СВІТУ ПРАУКРАЇНЦІВ

Ольга ЯКОВЛЄВА

Опис когнітивної моделі світу наших предків передбачає, як відомо, дослідження системи подачі, збереження, обробки та використання мовних знань¹, які дійшли до нас у різних текстах. Метою нашого дослідження є опис уявлень давніх українців стосовно одного із предметних символів — рушника, який грав значну роль у сімейних обрядах. Обряди, як правило, супроводжувалися піснями, які й зберіг для нас фольклор.

Саме у фольклорі сфокусувалися й формалізувалися найдавніші вірування людей, що були пов'язані з уявленнями про коловорот життєвих форм, з ідеєю вторинного народження у новому образі, з ідеєю обов'язкової смерті всього живого (для пращурів-анімістів — всього загалом, смерті в тому числі) для подальшого відродження.

Широке і всебічне вивчення слов'янських обрядів у зв'язку з міфологією і фольклором було представлено у присвячених слов'янській культурі роботах Л. Нідерле, Є. Кагарова, К. Мошинського, Б. Рибаківа та багатьох інших дослідників.

В. Єрьоміна у монографії "Ритуал и фольклор" наголошує на тому, що у фольклористиці існує традиційне об'єднання сімейних обрядів довкола найважливіших подій у житті людини, таких як: народження, шлюб і смерть. Це об'єднання склалося історично, і звідси вибудовується ланцюжок родильної, весільної та поховальної обрядової поезії². В. Єрьоміна вказує на те, що об'єднання вищеназваних обрядів у сімейний цикл є водночас і об'єктивним, і абсолютно формальним, умовним (тому що це об'єднання внутрішньо не зв'язане єдиною організуючою ідеєю, без якої взагалі не може бути ніякого циклу)³, що викликає у нас деякі зауваження. Спробуємо довести, що єдина організуюча ідея, яка дозволяє об'єднати в єдиний цикл три сімейні обряди (родильний-весільний-поховальний), була пануючою у міфологічній свідомості наших предків, і вона пов'язана з уявленнями про життя і смерть.

Міфологічна свідомість має відношення до первинного мислення, яке називають міфологічним, міфопоетичним, міфотворчим, як про це писала О. Фрейденберг у роботі "Поети-

ка сюжета и жанра", "первісне людство володіло величезним поетичним даром, відчуттям природи, яке пізніше було втрачене внаслідок впливу цивілізації і збереглося лише в народній поезії, у так званій народній словесності і народній творчості"⁴. Наші предки жили за законами природи, відчували себе частиною навколишнього світу, в якому життя і смерть були об'єднані в єдине ціле, і така єдність була перед очима кожного дня (кінець/початок дня і ночі), кожного року (зміна пори року). У живій природі не проводили чіткої межі між людиною, твариною і рослиною: вважалося, що живе може набувати будь-якого вигляду... Це є головна ідея міфологічної свідомості: природа — матір, яка об'єднує все живе⁵.

"Такі погляди, що характеризують взаємозв'язок між живими й мертвими, мають дуже давню історію і сягають корінням у давнину індоевропейської спільності", — пише В. Борисенко⁶.

Важливими для нашого дослідження є думки Н. Велецької про те, що язичницькі уявлення про смерть викликали роздуми багатьох поколінь; розкрити таємницю життя та смерті прагнули найвидатніші мислителі з найдавніших часів до наших днів. І все ж таки у цьому питанні ще залишається багато нез'ясованого, дискусійного, декілька протилежних точок зору. Але для розуміння язичницьких уявлень про смерть найбільш важливим є те, що смерті у нашому розумінні у язичників не було⁷.

Найдавніше уявлення про смерть — це ототожнення її з народженням, смерть уявляли як продовження життя. Казки різних народів донесли до нас ідею переродження й перетілення у вигляді вовкулацтва. Як справедливо пише Т. Зуєва, вовкулацтво виникло на ґрунті міфологічної свідомості, в основі якої лежала ідея безсмертя всього живого⁸. Підтвердження цієї думки знаходимо у словнику М. Маковського, де автор простежує етимологічні зв'язки лексеми "людина". У цьому слові виділяється індоевропейський корінь *tegr, який, з одного боку, означає рос. "благоденствовать, блаженствовать, преуспевать", що безпосередньо пов'язане із життям, з іншого боку, цей же корінь може означати "помер-

ти". Автор простежує й такі аналогії: російське слово "бор" у значенні "ліс, дерева" (може мати відношення до Світового дерева, якому поклонялися язичники, і яке уособлювало Божественний фалос, "оскільки чоловік (мужчина) в антропоморфній моделі Всесвіту вважався мікркосмосом") споріднене з албанським *biqte* у значенні "людина, мужчина" і з індоєвропейським **bhleg* у значенні "народжувати"⁹. А в сучасній англ. мові "ховати, поховати" — *to bury*. Отже, "людина" (так само, як тварина й рослина) — та, хто народжує, живе й вмирає; але ці процеси уявлялися не в горизонтальному просторі часу, а у вигляді безперервного кола, тому що смерть у свідомості первісного суспільства була в той самий час і народжуваним началом; земля-потойбіччя була водночас і землею-матір'ю, з якої народжуються не лише рослини, але й тварини та люди.

Смерті як чогось безповоротного не було. Усе відроджується у новому пагоні. "Поняття "смерть" дорівнювало поняттю "народження", яке, в свою чергу, дорівнювало поняттю "смерть" (такий своєрідний вічний кругообіг життя в природі — *О. Я.*) — для первісної свідомості це був єдиний взаємопов'язаний образ. Тому "померти" означає мовою архаїчних метафор "народитись" і "ожити", а "ожити" — "померти (умертвити)" і "народити (народитись)"¹⁰, — пише *О. Фрейденберг*.

Отже, організуючою ідеєю об'єднання в єдиний цикл обряду народження й поховального обряду можуть бути уявлення про життя і смерть як про вічне коло життя — мандалу (в перекладі з санскриту "мандала" означає "коло", хоча графічно її зображають у вигляді трикутників і квадратів¹¹). І ще одне цікаве зауваження: комплексна психологія, за *К. Юнгом*, "сприймає символіку мандал як задані людству при народженні архетипи (первинні відбитки психічної структури)"¹².

Цікавими в цьому плані є думки *В. Таранця*, які він представив у монографії про походження поняття числа. Важливо, перш за все, те, що "виявлені на великій території Європи й Азії факти застосування людиною кількісних сукупностей у період пізнього палеоліту свідчать про єдині шляхи пізнання нею дійсності й розвитку її мислення... Поняття цілісності й бінарності навколишньої дійсності і її речей та явищ є найдревнішими

характерними рисами мислення первісної людини"¹³; і далі, посилаючись на роботи *О. Лосєва*, *В. Таранець* пише: "У давньогрецьких текстах збереглися сліди Зевса Олімпійського і Зевса Підземного. Все це — рудимент первісного погляду на світ як на єдиний живий організм чи живу істоту"¹⁴.

Згідно з античним мисленням у понятті Хаос також сходилися початок і кінець, тут мала місце свого роду цілісність і єдність протилежностей. Вихідним пунктом у Хаосі, як зазначає *О. Лосєв*, є не діада, а монада, а уже в монаді міститься у згорнутому вигляді все, що потім розгортається у діаді. Тут під "монадою" розуміється цілісність з імпліцитно присутньою бінарністю, яка є відприродньою. Вона стає для людини реальністю лише у результаті пізнання нею навколишнього світу і відповідного розвитку мислення... У зв'язку з цим є правильним твердження, що "двоїстість" у той древній час означала "одиничність", а "одиничність" виступала як "двоїстість"¹⁵. Цей висновок, як нам здається, переконливо доводить правильність ідеї про те, що життя в той же час є смертю, і обидва поняття у свідомості первісної людини складали єдине ціле.

А як же розуміли поняття "коло", в тому числі й поняття "коло життя", прадавні українці? При цьому пам'ятаймо, що українська система символічного відображення світу, безперечно, відбила історичні зв'язки усіх слов'янських племен, що колись проживали на території України. "В усіх народів є кругові танки. Тут коло має декілька значень: саме сонце, рух небосхилом і річний цикл. Коло означало і безкінечність цього руху, і неперервність життя в природі... В колі також відбувалися різні закличальні ігри, які мали вплинути на майбутній урожай та шлюб молоді"¹⁶. Відомо, що похорон має багато спільних елементів з обрядом весілля, і це підтверджується текстами:

Не жаль тобі, боже, що сирітонька плаче,
К столу припадає, стол ся угинає...

Нема кому порадити до шлюбу вирядити¹⁷;
(перед шлюбом у Бересті)

Молода Марися
Держить рушничок тонкий, біленький,
Тонкий, біленький, сльозок повненький.
Просить батенька о спомаганне.
— Нехай тебе, дитя, Буг спомагає,
І родина близькая, і дружина далекая¹⁸.

Тепер, вважаємо, не викликає сумнівів той факт, що міфологічне, або дологічне мислення наших предків сприймало акт народження дитини, шлюб чоловіка і жінки, а також смерть людини як складові частини єдиного процесу життя у Всесвіті.

Зрозуміло, що сімейні обрядові комплекси формувалися неодноразово. Як показали дослідження О. Фрейденберг і В. Єрьоміної, там було так багато спільного, що нехтувати вивченням мікросистеми спільних символів у конкретному обрядовому циклі просто не можливо. Але в процесі історичного розвитку нерозривна єдність сімейних обрядів руйнується. Із спільного циклу спочатку виокремлюються складові частини того чи іншого обряду, потім вони функціонують вже самостійно, часто переосмислюючись до своєї повної протилежності (наприклад, весільний і поховальний обряди). В той же час маємо пам'ятати, що обряди надзвичайно консервативні: зникає початковий спільний зміст, але залишаються стереотипи (символи) в народній поезії¹⁹.

У словнику символів культури України про рушник читаємо: "З рушником приходили у дім до породіллі... На весіллі пов'язували молодих, старостів, сватів, прикрашали вільце, вистеляли дорогу від порогу до столу. В останню путь проводжали людину також з рушником (пов'язували руки учасникам траурної процесії, опускали на спеціальних рушниках домовину)"²⁰.

Рушник у складі найвідоміших образів української міфології — один із найдавніших оберегів, і не лише українського народу. Рушник — смуга полотна — символ дороги, долі, захисту. А коли ця смуга ще й містить на собі виткані чи вишиті знаки-обереги — захисна сила її, відповідно, більшає²¹. В родильній обрядовості використовувалися рушники з вишивкою рослинного орнаменту: так закріпився культ поклоніння природі, символізація життя, добробуту. Баба-повитуха приймала на рушник новонароджену дитину. З таким рушником приходили до породіллі, вшановуючи появу дитини в родині. Рушник (як оберег) мав оберігати дитину від усякого нещастя. З рушником зустрічали народження дитини, виряджали її до хреста, рушник клали на калачі, коли обдаровували ними нанашок. Одержані на хрестинах рушники чіпляли у великій хаті

(світлиці) над вікнами. Рушники повсякчас нагадували господарям про їхню велику місію, взятую перед Богом і людьми, — вести дитину по життєвому шляху²². Отже, рушник у родильній обрядовості, за класифікацією М. Толстого, — суто предметний символ дороги-життя, в яку вирушає новонароджена дитина, символ-оберег на життєвому шляху.

Як предметний символ дороги в потойбіччя рушник використовувався і в поховальному обряді. Донині труну опускають у яму на полотні або рушниках, що, з одного боку, символізують весілля, а з другого — дорогу²³.

Відгомін тих далеких часів, коли весільний обряд для дівчини символізував "вмирання" її дівочтва і всього найкращого, що було пов'язане з ним (спілкування з подругами, життя в рідній сім'ї), а потім "відродження" на новому сімейному шляху в чужій родині (в чужому роді-племені) в ролі невістки, донесли тексти обрядових весільних пісень: (після шлюбу в Колках):

— Кленовий листонько,
Куди тебе вітер несе?
Молодая Марисенько,
Куди тебе мати дає?
Чи у турки, чи у татари,
Чи у турецькую землю?
Там гори гористий,
Там люди норовистий,
Твою мову перемовлят,
Твої діла перероблят.
— Дивні ж ви, люди,
Чом ви мні не казали,
Як мні рук не в'язали?
А тепер мні не кажіте,
Мого серця не сушіте²⁴.

"Одруження є символом битви і смерті, бо і те, і друге, і третє — суд Божий..." — писав О. Потебня²⁵.

Важливими у нашому дослідженні вважаємо такі ідеї М. Толстого:

1) символи розрізняються: за формою, значенням і функцією;

2) за формою, залежно від сфери матеріального втілення, символи бувають пікторальні (малюнки), реальні (реально існуючі предмети) (ми такі символи називаємо "предметні"), акціоанальні (від англ. action — дія) і вербальні;

3) значення вербальних символів збігається зі значенням слова або словосполучення²⁶.

У весільному обряді рушник не тільки реальний, предметний, а також акціональний, вербальний символ. Усі знають, що до весілля дівчина мусила вишивати рушники, тому що цей предмет був одним із обов'язкових під час обряду.

Починалося весілля сватанням, яке ще мало назву "брання рушників". Під час заручин (їх іноді називали просто "рушники"), коли всі сідали до столу, молодих виводили на посад. Тут старший староста накривав рушником хліб, клав на нього руку дівчини, зверху — руку хлопця і перев'язував їх рушником, який був символом єдиної долі до кінця життєвого шляху молодих. Таке ж значення мав рушник-символ на дівич-вечорі, коли старша дружка садвила поряд молодого й молоду, накривала їх рушником і посипала житом²⁷. Після цього ритуалу молода перев'язувала старостів рушниками, а всіх присутніх обдаровувала хустками, полотном або сорочками. Усе ткалося, робилося руками. За словником М. Маковського, слова зі значенням "рука" можуть співвідноситися із поняттями "життя", "смерть", а також "доля" (саме жінка тче свою долю і долю своєї дитини). Слово "рука" може співвідноситися і зі словом "змія"²⁸. У дослідженні американського професора М. Мелендез змія, яка позбавляється хвоста, є символом вічного кола життя.

М. Сумцов, аналізуючи символіку слов'янських обрядів, пише: "У Малій Росії скрізь наречена дарує жениху і його родичам платки чи рушники, коровай накривають навхрест рушниками"²⁹. "Жених входить, кланяється батькові й матері, цілує їх руки; наречена, обернувшись обличчям до печі, закриває обличчя, ніби стидаючись... Батько її каже женихові: "Ну, коли ти наш зять, прошу сісти". Потім нареченій: "А ти, дочко, коли його любиш, то шукай рушники". Після благословення батька-матері, молода вносить старостам рушники, а жениху хустку кладе на тарілку і ставить перед ними на столі. Старости беруть рушники і перев'язують себе ними через праве плече під ліву руку, кажучи: "Спасибі свату й свасі, і молодій княгині, що вона вставала й рушники пряла старостам..."³⁰. Тут рушник — символ згоди на єднання з парубком та його родиною: (Княгиня дарує боярам і дружкам хустки)

Да казали: Марусенька не пряха,
Ні матінка не шваха:
Аж вона раненько вставала,
Тонкі рушнички напяла,
У тихого Дунаечку білила,
Молоденьких боярів дарила³¹.

Рушники на весіллі мали обов'язково бути білими. Про це дівчина дбала задовго до весілля. Символіку білого кольору досліджував О. Потебня: "Білизна — символ краси, і на цій основі лебідь — символ жінки і переважно дівчини, "втрачати дівочу красу" — відставати від білих лебедів (дівчат) і приєднуватися до сірих гусей, тобто заміжніх жінок. Таке значення білого кольору випливає із того, що він — символ кохання: мити біло значить любити"³².

Звернемося до тексту:

Не була я вдома на своїх заручинах,
За Дунаєм була, полотенице білила³³.

На одному з етапів ритуалу сватання дружка промовляє: "...ми люде дорожні; у нас руки нечисті. Ми на безпутиці один другого рятували й руки свої помазали. То не була б ваша милість дозволить нам руки помити і рушниками потерти?" Батько і мати нареченої підходять до столу, ставлять питун, дружки миють руки, мати підносить їм рушники на тарілці і просить, щоб вони прийняли їх обтерти руки; дружки беруть рушники й кажуть: "Спасибі свату й свасі, і молодій княгині, що вона рано вставала, подарки пряла і нам за наші труди давала..."³⁴

Існує в українців повір'я, що не треба витиратися разом із кимось одним рушником, бо посваришся з ним³⁵. Саме тому мати молодой дає кожній дружці — представниці іншого роду — рушник як символ згоди на мирне життя з новими родичами:

Станьте, бояри, всі в ідній стороні, —
Марисина матінка буде дари дарити:
Білі рушнички, шовкові торочки³⁶.

Про значення таких акціональних символів, як "подавання води на руки і рушник у руки", можна дізнатися із тексту весільної пісні "Заручена Настя, заручена молодая":

...Подай, Настенько, водици
Із студеной криници,
Подай водици на ручки,
Білий рушничок у ручки.
— Уже ж я батенькові не слуга,
Коб я водици подала,

— Бо моя водица дорога —
Дорожча меду і вина:
— По місяцю вичерпана,
По ясній зорі несена,
Бо моя водица дорога —
Дорожча меду і вина³⁷.

О. Потебня пояснює деякі з цих символів: “Пити воду — означає і любити, і бути любимим; напиться води уявляється як засіб навіювання любові до себе; поїти — одружувати”³⁸. Тепер зрозуміло, що прохання парубка подати води напиться, води на руки і рушник у руки означало бажання, щоб дівчина повністю йому довірилася й віддалася. Але її дівоча цнота, гордість (її вода) дорога, дорожча меду і вина.

У церкву наречена бере з собою сваху, щоб стелила рушники під ноги, і дружку — тримати вінець³⁹, тобто під час вінчання в церкві молоді ставали на білий вишитий рушник — символ світлого, розквітчаного сімейного життєвого шляху, по якому вони підуть разом зі зв’язаними на все подальше життя руками:

Розлийся, Дунаю,
По широкім краю.
Плакала Марисенька,
Ідучи до шлюбу:
— Там же нам ручки зв’яжуть
І вірне словце скажуть⁴⁰.

Коли весільний поїзд пригощається, дружки співають: “Да давайте дари-задари!” Закінчивши пригощення, батько молоді підносить світилкам, свахам і боярам платки, а дружкам і старостам рушники, кожному на тарілці; кожний же із них кидає на тарілку по грошеві, примовляючи: “Спасибі свату й свасі, і молодой княгині, що вона рано вставала й нам подарки пряла...” Наділивши поїзд, батько підносить своїм старостам теж рушники на тарілці...⁴¹

Тут рушник виконує функцію подарунка. Взагалі про подарунок М. Попович пише так: “Порядок у слов’янській мові називався “ряд”. Посилаючись на дослідження І. Срезневського, цей же автор наводить такі значення цього слова: розташування предметів, хорова, устав, правило, розпорядження, справа. Уявлення про порядок включає і значення “соціальний порядок”, зокрема, обмін, причому еквівалентний обмін. Одним із прикладів давнього обміну був ритуальний ряд, до якого відноситься і шлюб. Тут еквівалентом обміну був договір між родами як форма порядку в су-

спільстві⁴² — своєрідний відгомін звичаю укладання шлюбу на основі купівлі-продажу:

Дайте нам рушнички з торочками,
А ми дамо сорочку з квіточками⁴³.

Отже, тексти весільних пісень підтверджують таку символіку рушника: 1. Як реальний, предметний символ, рушник означає дорогу на початку життя дитини у родильному обряді; спільну дорогу з чоловіком у весільному обряді; дорогу в потойбіччя після смерті; “У всіх слов’ян поширене зближення шляху зі смертю,” — писав О. Потебня⁴⁴;

2. Як акціональний символ він означає: подати рушника — погодитися на шлюб; пов’язують рушник як оберег і як знак згоди на родинні стосунки з новою сім’єю; дарують рушник як еквівалент колишнього обміну парубками й дівчатами між племенами; ставати на рушник, пов’язувати руки молодим рушником — вирушати разом у сімейне життя, не розлучатися у подружньому житті; махати рушником — стелити дорогу:

Вступила Марисенька на терем,
Махнула рушником наперед:
— Зступіться, бояре, з дороги,
Бо родина іде мене вігати,
По червоному даровати⁴⁵.

Отже, наше дослідження доводить багатозначну символіку рушника як обов’язкового атрибуту трьох обрядів сімейного циклу. М. Сумцов розширив значення цього предмету в житті наших предків-землеробів, які не лише розмежовували поняття добра і зла, але й вміли захищати себе від усякого лиха: “Обрядове вживання рушників зустрічається, крім весіль, на хрестинах, похоронах, після закінчення жнив. У Західній Росії дієвим засобом проти суспільного лиха вважають звичайне полотно... У випадку масової загибелі скотини це полотно чіпляють на хрест, який чоловіки ставлять на тій дорозі, якою найбільше ходить скотина”⁴⁶. Тут, зрозуміло, полотно як прообраз рушника виконує функцію оберега.

Одеса

¹ Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов. — М., 1996. — С. 57.

² Яремина В. Ритуал и фольклор. — Л., 1991 — С. 4.

³ Там само.

⁴ Фрейдберг О. Поэтика сюжета и жанра. — Ленинград, 1936. — С. 12.

⁵ Велецкая Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов. — М., 2003. — С. 23.

⁶ Борисенко В. Традиції і життєдіяльність етносу: на матеріалах святково-обрядової культури українців: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000. — С. 177.

⁷ Велецкая Н. Языческая символика... — С. 11.

⁸ Зуева Т. Сказки А. С. Пушкина. — М., 1989. — С. 23.

⁹ Маковский М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках: Образ мира и миры образов. — М., 1996. — С. 385–387.

¹⁰ Фрейдберг О. Поэтика... — С. 67.

¹¹ Турскова Т. Новый справочник символов и знаков. — М., 2003. — С. 333.

¹² Энциклопедический словарь символов. — М., 2003. — С. 492.

¹³ Таранець В. Походження поняття числа і його мовної реалізації (до витоків індоевропейської прамови). — О., 1999. — С. 19.

¹⁴ Там само. — С. 25.

¹⁵ Там само. — С. 70.

¹⁶ Дмитренко М., Іванникова Л., Ловко Г., Музиченко Я., Шалак О. Українські символи. — К., 1994. — С. 83.

¹⁷ Українські народні пісні в записах Зоріана Доленти-Ходаковського. — К., 1974. — С. 202.

¹⁸ Там само. — С. 273.

¹⁹ Яремич В. Ритуал и фольклор. — Л., 1991. — С. 8.

²⁰ Словник символів культури України / За заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. — К., 2002. — С. 186.

²¹ 100 найвідоміших образів... — С. 399.

²² Мова та стиль українського фольклору: Зб. наук. праць. — К., 1996. — С. 60–61.

²³ 100 найвідоміших образів... — С. 122–124.

²⁴ Українські народні пісні... — К., 1974. — С. 328.

²⁵ Потебня А. О некоторых символах славянской народной поэзии. — Х., 1860. — С. 14.

²⁶ Толстой Н. К реконструкции семантики и функции некоторых славянских изобразительных и словесных символов и мотивов // Фольклор и этнография. — Ленинград, 1990. — С. 65.

²⁷ 100 найвідоміших образів... — С. 399.

²⁸ Маковский М. Сравнительный словарь... — С. 281–282.

²⁹ Сумцов Н. Символика славянских обрядов: Избранные труды. — М., 1996. — С. 152.

³⁰ Там само. — С. 125–126.

³¹ Українські народні пісні... — С. 308.

³² Потебня А. О некоторых символах... — С. 43.

³³ Українські народні пісні... — С. 164.

³⁴ Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. — К., 1991. — С. 133.

³⁵ Народні повір'я. — К., 2000. — С. 118.

³⁶ Українські народні пісні... — С. 307.

³⁷ Там само. — С. 164.

³⁸ Потебня А. О некоторых символах... — С. 13.

³⁹ Українці: народні вірування... — С. 134.

⁴⁰ Українські народні пісні... — С. 274.

⁴¹ Українці: народні вірування... — С. 142.

⁴² Попович М. Мирозерзрение древних славян. — К., 1985. — С. 48.

⁴³ Українські народні пісні... — С. 369

⁴⁴ Потебня А. О некоторых символах... — С. 27.

⁴⁵ Українські народні пісні... — С. 393.

⁴⁶ Сумцов Н. Символика славянских обрядов: Избранные труды. — М., 1996. — С. 153–154.

The article is about the meaning and the role of a towel as one of the most important subjects in the family traditions, connected with a birth of a child, wedding and funerals. In these customs the towel is viewed as a symbol, the meaning of which is analyzed from the point of view of the cognitive model of the world of our ancestors. Key words: mythological thinking, symbol as a real subject, action symbol, mandala, protective means.